

УДК 379.4:57

О.С. Климишин

НАУКОВІ ОСНОВИ ПРИРОДНИЧОЇ МУЗЕЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Климишин А. С. Научные основы естественно-научной музейной деятельности // Науч. зап. Гос. природоведч. музея. – Львов, 2000. – 15. – С. 13-23.

Рассмотрены вопросы происхождения музеев, их классификация (в том числе естественно-научных). Приведена информация о деятельности Международного совета музеев (ИКОМ). Обсуждены проблемы музейного дела как особой сферы науки и культуры и её составной части музеологии. Рассмотрены функции и специфические черты деятельности музеев. Определены стратегические и тактические задачи организации научно-исследовательской работы музеев естественно-научного профиля в таких направлениях их деятельности, как научное комплектование музейных фондов, научно-фондовой, аналитико-информационной, экспозиционной и научно-просветительской работе.

Klymyszyn, O. Scientific principles of natural history museums activities // Proc. of State Nat. Hist. Museum. – L'viv, 2000. – 15. – P. 13-23.

Questions of setting up and classification of museums, including natural history ones, have been traced. The information about international Council of Museums (ICOM) activity has been given. Problems of museum work as special sphere of science and culture and museology as its component have been discussed. Functions and specific characteristics of the museums activities have been considered. Strategic and tactic tasks of the research work organisation in the museums of natural history type have been defined. They are the following: storing of exhibits illustrating natural history on the scientific basis, research and stock activities, analytical analyses and information, exhibiting, scientific and educational work.

Походження музеїв

Термін “музей” походить із Стародавньої Греції, де були поширені так звані “музейони” – храми присвячені музам, дочкам богині пам’яті Мнемозини. В ці святині люди склали різноманітні і найцінніші дари. Переважно це були твори мистецтва, зокрема скульптури, художня кераміка, ювелірні прикраси, а також рукописи і окремі пам’ятники природи. Однак Греція не є прабатьківщиною музеїв, а її храми першими музеями в історії людства. Появі їх передувало тисячолітнє збирання музейних цінностей у країнах Стародавнього Сходу і в Єгипті, а перші збірки цінних речей виникли ще в первісному суспільстві і належали вони вождям племен. Саме їх і слід розглядати як зародки майбутніх колекцій і сховищ.

У передісторії музеїв хронологічно виділяють чотири періоди – давньосхідне, давньогрецьке, давньоримське й середньовічне збирання [2]. Кожен із цих періодів становив новий, вищий ступінь у розвитку світової музейної справи.

Найперші відомості про давньосхідне збирання сягають III тисячоліття до н.е. і стосуються вони збірок із золотих і срібних виробів, речей, виготовлених із слонової кістки, дорогої зброї, які формувалися в палацах Ассирії, Вавилону, Єгипту, Урарту та інших країнах.

Давньогрецькі храми Афіни, Зевса, Аполлона, Деметри, Діоніса, храми в Ольвії, Херсонесі, Пантікапейі та в інших античних містах були вже, по суті, музеями мистецтва. В цей час виникли перші картинні галереї – пінакотеки (V ст. до н.е.), сховища скульптур – гліптотеки і сховища малої пластики – гліптікати.

Давньоримське збирання можна датувати приблизно II ст. до н.е. – III-IV ст. н.е. В цей час розвивається й удосконалюється колекціонування – не лише збирання, але й систематизація за окремими видами пам’яток (колекції камеї, картин, статуї, килимів і т. ін.).

Місця зберігання таких колекцій мало назву "музеумів". У цей період з'явилися перші каталоги і описи колекцій.

Середньовічне збирання (IX-XVII ст.) охоплювало вже значно ширші верстви населення, ніж попередні етапи. Своєрідними музеями-сховищами були храми Київської Русі – центри тогочасної культури і освіти, костьоли і церкви Франції, Італії, Німеччини, Англії. Пізніше, за часів великих географічних відкриттів, з розвитком науки і культури починають колекціонувати природничо-історичні матеріали – мінерали, зразки тваринного і рослинного світу тощо. Створюються кунсткамери і натуркабінети, від яких власне і походять сучасні природничі музеї.

Музейна справа як особлива сфера науки і культури

В наш час музеями називають науково-дослідні й культурно-освітні заклади, які збирають, комплектують, вивчають і зберігають пам'ятки історії матеріальної і духовної культури людства, природничі, етнографічні, меморіальні та інші колекції, за допомогою яких через свої експозиції, виставки, екскурсії, лекції та інші види наукової та освітньо-виховної роботи поширюють науково-природничі і суспільно-політичні знання, допомагають формувати і виховувати гармонійно розвинену особистість [9].

Можна навести більш лаконічне визначення, за яким музей – це науково-дослідна і культурно-просвітницька установа, яка у відповідності із своїми соціальними функціями, здійснює комплектування, облік, зберігання, вивчення і популяризацію пам'яток історії, культури і природних об'єктів [15].

Специфічні особливості музею, на відміну від інших соціальних інститутів (економічних, виховних, культурних і т. ін.), зумовлені тим, що основою музейної діяльності є справжній (автентичний) пам'ятник матеріальної і духовної культури, природи, який прийнято називати музейним предметом.

Музеї поділяються на групи за певними ознаками: за юридичним положенням – державні, громадські і приватні музеї; за масштабом діяльності – національні, регіональні і місцевого значення; за відомчою належністю – музеї Міністерства культури і мистецтв, Міністерства освіти і науки, Національної академії наук і т.п. Сучасна наукова класифікація розрізняє музеї за типами і профілями [15].

Тип музею визначається його соціальним призначенням і метою діяльності. Типів музеїв три:

- 1) науково-освітні (масові, або публічні) – призначені для широких мас населення;
- 2) науково-дослідні, або академічні – призначені для спеціалістів. Створюються вони при академіях наук, науково-дослідних інститутах, мають вузькоспеціалізований характер. Це своєрідні наукові лабораторії;
- 3) навчальні – призначені для учнів і студентів. Створюються при школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах з освітньою метою.

Найважливішою категорією класифікації музеїв за спеціалізацією їхніх зібрань і основних напрямів діяльності є профіль музею. Він визначається складом його основних фондів, змістом експозиції і зв'язком із відповідною галуззю науки, культури, мистецтва або виробництва. Музеї поділяються на такі основні профільні групи: природничі, історичні, літературні, художні, меморіальні, музичні, театральні, технічні і т. п. [2]. Зв'язок із комплексом наук визначає існування музеїв комплексного профілю, типовим прикладом яких є краєзнавчі музеї. Кожна з цих груп в свою чергу може поділитися на вузкі профілі.

Збирання природничих музеїв документують процеси, які відбуваються в природі, взаємодію природи і суспільства, а також розвиток природничих наукових дисциплін [14]. Ця профільна група включає геологічні, мінералогічні, петрографічні, антропологічні, палеонтологічні, біологічні, ботанічні, зоологічні, ґрунтові та інші музеї

різної відомчої належності [11]. До природничих музеїв належать музеї природи заповідників, природних національних парків і відділи природи краєзнавчих музеїв, ботанічні сади і зоопарки, а також меморіальні музеї, присвячені видатним природодослідникам. До групи природничих прилучаються також і медичні музеї. В англійській літературі природничі музеї називають музеями природничої історії (Museum of Natural History, або Natural History Museum).

У своїй сукупності музеї створюють особливу сферу науки і культури, в якій основою для формування духовних цінностей служать предметні результати людської діяльності і об'єкти природи. Вона має назву "музейна справа" і включає комплектування, облік, зберігання, охорону, вивчення і використання Музейного фонду країни, в першу чергу його рухомої частини.

Музейна справа об'єднує музейну політику (музейне законодавство, музейне будівництво, організацію керування музеями), музеологію і музейну практику (науково-фондову, експозиційну, науково-просвітницьку і науково-інформаційну роботу).

Особливо широкого розвитку музейна справа набула в наш час. Нині у світі діє більш як 12 тисяч музеїв. В Україні налічується близько 150 державних музеїв. Для порівняння: в Болгарії – біля 200 музеїв [17], в Угорщині – біля 450, в Румунії – біля 400, в Польщі – 30 лише природничих музеїв, а всього 75 закладів, що мають природничі колекції [24].

У 1946 р. при ЮНЕСКО створено Міжнародну раду музеїв (International Council of Museums) (ICOM, ІКОМ) – всесвітню демократичну неурядову організацію, яка покликана сприяти розвитку співробітництва і взаємодопомоги між музеями і музейними працівниками різних країн. Основними базовими організаціями ІКОМу є національні комітети. Вищий керівний орган – Генеральна асамблея (збирається один раз на три роки або в разі потреби). Вищий рекомендаційний орган – Генеральна конференція (збирається один раз на три роки), рекомендації якої затверджуються Генеральною асамблеєю (вона починає свою роботу в останні дні засідань Генеральної конференції). Керівний орган ІКОМу в період між його генеральними конференціями і асамблеями – Виконавча рада (10 чоловік), періодичність її засідань – три рази на рік.

Організаційною основою ІКОМу є асоціації і міжнародні музейно-галузеві комітети. Всього діє п'ять асоціацій: сільськогосподарські музеї, музеї зброї і військової історії, музеї під відкритим небом, музеї театрального мистецтва і музеї транспорту. В наш час функціонують також 20 музейно-галузевих комітетів: музеїв археології і історії; музейної архітектури і техніки; музеїв сучасного мистецтва; музеїв прикладного мистецтва; консервації і реставрації; музеїв костюма і тканин; музейної документації; виховної роботи; етнографічних музеїв; міжнародних художніх виставок; підготовки музейного персоналу; музеїв музичних інструментів; краєзнавчих музеїв; музеїв науки і техніки; безпеки музеїв; музеїв скла; позамузейної роботи; літературних музеїв; музеології і природничих музеїв.

Комітет природничих музеїв діє з 1971 р. і об'єднує музеї з понад 80 країн усіх континентів. Рішенням XII Генеральної асамблеї ІКОМу у 1978 р. запроваджене професійне свято працівників музеїв світу – Міжнародний день музеїв.

Закономірності виникнення і розвитку музеїв, їхні соціальні функції, форми і способи реалізації цих функцій на різних етапах суспільного розвитку вивчає особлива наукова дисципліна – музеологія. Предметом музеології є організація наукових знань про музей, його історію, функції і структуру, про музейну діяльність і музейні зібрання. Музеологія спрямована на виявлення закономірностей і тенденцій у розвитку музейної справи, формування наукової концепції музейної діяльності і розробку шляхів удосконалення роботи музеїв. Вона використовує загальнонаукові методи, методи профільних дисциплін у додатку до специфічних музейних задач, широко застосовує міждисциплінарні комплексні дослідження.

Музеологія містить складові частини, які мають назву: а) теорія музейної справи, б) історія музейної справи, в) музейне джерелознавство, г) музеографія, д) методика музейної справи [15].

Теорія музейної справи, як система основних музеологічних ідей, дає цілісне уявлення про закономірності розвитку та істотні сторони музейної діяльності. Вона визначає характер, задачі та напрями музеологічних досліджень і оперує такими ідеальними об'єктами як, наприклад, музейний предмет, соціальні функції музею і т.п. Завданням теорії музейної справи є систематизація музеологічних знань і формування загальної методики музейної діяльності.

Історія музейної справи вивчає виникнення, розвиток, практику роботи музеїв, музейну мережу і організацію музейної справи на різних етапах історичного розвитку.

Музейне джерелознавство досліджує всі типи джерел, що становлять музейне зібрання: речові, фото-, фоно- і інші документи. Його метою є підготовка предметів як для наукового, так і для різнобічного музейного використання. Музейне джерелознавство покликано сформулювати цілісне уявлення про музейний предмет як джерело знань і емоційного впливу. Поряд з окремими предметами музейне джерелознавство вивчає і групи джерел (колекції, фонди).

Задачею *музеографії* є опис музеїв, їхніх експозицій і колекцій. Мета музеографії – накопичення і розповсюдження інформації про музейні зібрання, популяризація і реклама музеїв. Музеографічними публікаціями є путівники, проспекти, довідники, каталоги і т.п. За кордоном музеографію часто трактують як прикладне музеєзнавство, а музеологію як теоретичну дисципліну.

В межах *методики музейної справи* здійснюється узагальнення та уніфікація типових прийомів, які використовуються в різних сферах музейної діяльності. Вона складається з набору конкретних методик – побудови експозиції, фондової і науково-просвітницької роботи, кожна з яких містить загальні методичні принципи і рекомендації практичного характеру. Основним типом публікацій з методики музейної справи є методичні рекомендації, що містять типові розробки теми, приклади вдалих експозиційних рішень і т. п.

Функції і форми діяльності природничого музею

Функції музеїв широкі і складні, а форми діяльності – різноманітні. Музеї мають багато особливостей і специфічних рис, які зумовлюють їхні наукові, культурно-освітні, просвітницькі функції і зближують їх із відповідними закладами. Найголовніша особливість музеїв полягає в тому, що вони збирають, вивчають, зберігають і експонують першоджерела, або оригінали, тобто ті пам'ятки, які безпосередньо пов'язані з розвитком природи, життям людського суспільства. За цією особливістю музеї близькі до науково-дослідних установ, які також вивчають (у своїх аспектах) першоджерела.

Друга особливість музеїв полягає в тому, що вони працюють над дуже різноманітними першоджерелами. Так, природничі музеї використовують геологічні, ботанічні, зоологічні, палеонтологічні, ґрунтові та інші природничі колекції, книги з природничої тематики [1]. Все це вимагає від музейних працівників глибоких спеціальних знань.

Третьою особливістю музеїв є те, що вони використовують свої фонди для популяризації першоджерел – показу їх в експозиційних залах, на спеціальних виставках, за допомогою екскурсій, лекцій або інших видів інформування.

Специфіка музеїв виявляється також у тому, що в їхній діяльності науково-дослідній освітній функції тісно поєднуються. Збираючи першоджерела, створюючи таким чином джерельну базу для наукових досліджень і проводячи власні дослідження, музеї водночас займаються широкою популяризаторською діяльністю. Власне поєднання двох напрямів Суспільне призначення музеїв, їхня роль по відношенню до суспільства, задачі музейної

діяльності, що пов'язані із зміною суспільних потреб становлять **соціальні функції музею**. На сьогодні до таких історично усталених вимог до музею, що відображають його суспільне призначення і визначають характер діяльності в конкретній соціально-культурній ситуації, належать функції документування і освітньо-виховна функція [15].

Функція документування в природничих музеях передбачає цілеспрямоване відображення в музейному зібранні з допомогою музейних предметів тих природних процесів і явищ, які вивчає музей у відповідності із своїм профілем і місцем в музейній мережі. Функція документування реалізується музеєм переважно в процесі наукового комплектування фондів і науково-фондової роботи.

Освітньо-виховна функція в природничих музеях виявляється в їхній діяльності по передачі знань, формуванню наукового світогляду, екологічному, природоохоронному і естетичному вихованню. Реалізується на базі музейного зібрання через різні форми експозиційної і науково-просвітницької роботи.

Останнім часом, у зв'язку із введенням в практику музейної роботи комп'ютерної техніки і створенням електронних каталогів, або баз даних колекційних зборів, все чіткіше окреслюється третя соціальна функція музеїв – *інформаційна* [6, 22].

У відповідності із зазначеними соціальними функціями здійснюється музейна діяльність, яка спрямована на виявлення, збереження, вивчення і використання рухомої частини національного надбання – Музейного фонду України. Система природничої музейної діяльності передбачає поєднання і взаємодію методів профільних наукових дисциплін, методів музейного джерелознавства, наукових і художніх засобів побудови експозиції і засобів музейної комунікації. На організаційному рівні музейна діяльність складається з декількох основних сфер і напрямів.

СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИРОДНИЧОГО МУЗЕЮ

Результатом діяльності природничого музею є:

- 1) музейне зібрання, що становить частину єдиного Музейного фонду України;
- 2) нові знання, зафіксовані в музейній документації, музейній експозиції, музейних і профільних наукових та науково-популярних виданнях;
- 3) природничі дані, відображені в базах даних музейних фондів;
- 4) формування наукового світогляду і підвищення культурного рівня суспільства.

Природничий музей – достатньо стабільна система. Його основні функції – накопичення, вивчення і демонстрація справжніх (автентичних) предметів природничої

історії будуть незмінними доки буде існувати людська цивілізація. На них базується загальна наукова концепція, або парадигма такого музею.

Напрями і форми науково-дослідної роботи природничого музею

Науково-дослідна робота, поза сумнівом, є основою усіх сфер і основних напрямів музейної діяльності [8, 10, 12, 18, 19]. Основний напрям науково-дослідної роботи в музеї полягає у визначенні музейного значення предмета через виявлення його наукової і експозиційної цінності, отриманні нових знань на основі вивчення музейного зібрання. Вона включає дослідження з профільних наукових дисциплін, які визначають характер зібрання і зміст діяльності музею, та музеологічні дослідження.

Оскільки природничий музей за своєю суттю, а часто і за формою, є науково-дослідною установою, то практично всі напрями його діяльності носять в тій чи іншій мірі характер наукового дослідження. Саме тому ми й говоримо про **наукове** комплектування і вивчення музейних фондів, **наукову** організацію обліку, зберігання, консервації і реставрації колекцій, **науково-інформаційну** роботу, **наукову** побудову, або проектування експозицій, виставок та проведення на **науковій** основі всіх видів масової роботи [9].

Специфічними музейними формами науково-дослідної роботи є в першу чергу наукова обробка музейних фондів і наукове проектування експозиції. Різновидом наукової діяльності музею є підготовка і видання статей і монографій, збірників наукових праць, каталогів, альбомів, путівників, буклетів тощо. Метою їх, крім наукових досліджень, є популяризація музею, його різноманітних і цінних колекцій. До наукової діяльності належать праці з методики музейної роботи, методичні розробки і наукові рекомендації. Результати науково-дослідної роботи оформляються також у вигляді нових виставок і розділів експозиції.

Напрями і форми науково-дослідної роботи музею визначає його наукова концепція, що містить такі основні документи, як наукова концепція комплектування музейного зібрання, наукова концепція фондової роботи і наукова концепція експозиції [15].

Для будь-якого музею матеріальною основою його існування є фонди, а тому однією з найважливіших проблем теорії і практики діяльності природничого музею виступає проблема комплектування, обліку, зберігання, наукової обробки і використання природничих музейних колекцій.

Існують дві істини, які є абсолютними для музею і на яких базується його наукова концепція. По-перше, серед основних функцій музею беззастережним пріоритетом є збереження і формування колекцій. Саме колекції роблять музей музеєм, а не інститутом або виставочним залом. Саме вони визначають цілісність музею як єдиної установи, незважаючи на різноманітність виконуваних музеєм функцій. По-друге, колекції формуються для розв'язання цілком конкретних задач. Правильно визначити ці задачі – завдання наукового колективу музею. Вирішення цього завдання означає визначення сенсу існування і стратегії розвитку колекцій і музею, що їх зберігає [4].

Формування природничих музейних колекцій відбувається, в основному, за рахунок матеріалів, що збираються працівниками музею під час проведення польових досліджень. На жаль, для такого поповнення характерна значна хаотичність і прив'язка до конкретних досліджень.

Слабка теоретична обґрунтованість принципів і методів комплектування природничих колекцій, відсутність чітких критеріїв відбору об'єктів природи для музейних цілей, недостатнє виявлення інформаційного потенціалу природних музейних предметів значно знижують коефіцієнт корисної дії природничих музеїв. "Неясна програма збирання веде до давнього типу кунсткамери, яку вибагливі музеологи і музеофіли називають смітником – румпелькамерою" [16, цит. : стор. 54]. Тому в науковій концепції комплектування музейного зібрання слід закласти форми продуманої

системи збору, орієнтовані не тільки на біжучі дослідження, але й на перспективу. Одна з таких форм – виявлення мало вивчених груп, регіонів і організацій по ним спеціальних зборів колекційних матеріалів, які би проводили кваліфіковано спеціалісти. Робота музею над плановою науково-дослідною темою, а також аспірантська тематика, повинна бути організована таким чином, щоби в результаті цієї роботи у фонди або в експозицію надходили нові музейні матеріали, зібрані в процесі вивчення даних наукових тем працівниками і аспірантами наукових підрозділів.

Без планомірного збирання матеріалів музею не може успішно розвиватися, розширювати, доповнювати і обновлювати експозицію, поглиблювати свою науково-дослідну і освітньо-виховну роботу. Перед тим як збирати нові музейні матеріали, кожен музей повинен привести до порядку свої фонди, вивчити їх і точно встановити, що є в його розпорядженні і чого він потребує в першу чергу. Це допоможе музею зосередити свою увагу, наукові сили і матеріальні засоби на комплектування саме тих колекцій, які йому необхідні.

Етика музейного працівника – природничика по відношенню до природи полягає в тому, щоби брати з неї тільки необхідний мінімум об'єктів, забезпечувати їм оптимальні умови зберігання для максимально тривалого музейного життя і якнайповніше і найраціональніше використовувати всі ті природничі фонди, які вже є у наявності в музеї.

Слід мати на увазі, якщо шлях до повного збереження культурної спадщини у вигляді пам'яток матеріальної і духовної культури полягає в їх накопиченні в музеях, то у випадку з природними об'єктами все якраз навпаки. Специфіка їх у більшості випадків така, що чим більше природних об'єктів буде перенесено до музею, тим менше їх залишиться в природі. У зв'язку з цим на сьогодні надзвичайної актуальності набуває розробка науково-обґрунтованих принципів комплектування природничого музейного фонду, створення раціональної моделі природничої частини музейного збирання, що базується на науковій концепції, визначення чітких критеріїв для об'єктів природи під час їх віднесення до основного чи науково-допоміжного фонду. Виходячи з цього, будь-який автентичний природний об'єкт, що має повну первинну документацію, безумовно повинен бути віднесений до основного фонду.

Не можна забувати про постійне, направлене поповнення експозиційного фонду. Він повинен бути достатньо атрактивним і різноманітним, щоби мати можливість влаштовувати різноманітні тематичні виставки, приймати участь у міжнародному співробітництві.

При розробці концепції комплектування фондів можна розглянути питання створення моніторингових колекцій, матеріали яких призначались би для вивчення довгострокової динаміки деяких аспектів різноманітності біоти, хімічного забруднення природних екосистем, мутацій в популяціях рослин і тварин тощо. Доцільно створювати еталонні фауністичні регіональні колекції по окремих групах безхребетних тварин для полегшення роботи з визначення польового матеріалу під час виконання екологічних програм. Еталонні остеологічні колекції є базою для вивчення викопних хребетних тварин, а еталонні гербарні колекції абсолютно необхідні для палеоботанічних досліджень.

Більшість природних предметів музейного значення, що надходять до музею, повинні пройти певні стадії фіксації і консервації для того, щоби стати музейними предметами [20]. Ці технологічні процеси можуть кваліфіковано здійснити лише спеціалісти – таксидермісти і препаратори. На жаль, на сьогодні природничі музеї такими спеціалістами практично не забезпечені. Низький рівень технології процесів фіксації і консервації природних об'єктів приводить до їх швидкого псування і необхідності заміни шляхом вилучення з природи нових екземплярів. Таким чином, перед природничим музеєм постає ще одна актуальна проблема – провести пошук засобів та здійснити науково обґрунтовану розробку і експериментальну перевірку природних об'єктів музейного значення, які дозволяли би максимально повно зберігати прижиттєві

властивості об'єктів – природне забарвлення, біохімічний склад тощо, а також методів зберігання, профілактики і реставрації природних музейних матеріалів. Від вирішення цієї проблеми залежить існування природничого музейного зібрання.

Вивчення фондів музею, як елемент науково-дослідної роботи, полягає у визначенні і науковому описі музейних предметів, складанні довідкових картотек і наукових каталогів, що, в свою чергу, створює передумови вирішення однієї з найактуальніших задач в обліковій роботі з колекціями, а саме – створення комп'ютерних каталогів. Цей напрям наукових досліджень потребує, крім попередньої підготовки фондових картотек, ще й розробку відповідного програмного забезпечення. Створення комп'ютерних баз даних підвищить ступінь використання колекцій під час виконання науково-дослідних тем, побудови експозиції і виставок, розробки різних програм, у тому числі і природоохоронних [6, 7].

Структура колекційних фондів Львівського природничого музею, як і інших старіших музеїв цього профілю, формувалася у ті часи, коли біологічна наука була переважно класифікаційною. Проте, незважаючи на значний прогрес різних галузей біології, систематика і в наш час залишається тим фундаментом, на якому тримається вся біологічна наука. Та й сама природа систематики така, що вона по своїй суті – саме “музейна наука” [4].

Вивчення таксономічного складу сучасного і минулого рослинного і тваринного світу, забезпечення адекватності колекційного фонду вимогам систематики, демонстрація таксономічної різноманітності в музейній експозиції мабуть завжди будуть становити основу наукової концепції природничого музею. Тільки така його орієнтація забезпечить йому збереження фундаментальності в ботанічній, зоологічній і палеонтологічній науках та в галузі освіти.

Для природничого музею найважливішими напрямками наукових досліджень завжди були і залишаються інвентаризація і документування природи регіону – складання списків і характеристик усіх місцевих природних ресурсів, виявлення особливостей їх розміщення, географічного розповсюдження, еколого-біологічної характеристики популяцій рослин і тварин, збирання і вивчення природних предметів музейного значення і тих матеріалів, які характеризують зміни, що відбуваються в оточуючому природному середовищі внаслідок господарської діяльності людини і т.п. Вся ця робота повинна мати глибоку екологічну і соціально-екологічну спрямованість, максимально виявляти взаємозв'язки природних компонентів екосистем і взаємовідносини природи і суспільства [13].

Напрямок досліджень, пов'язаний з комплектуванням, обліком, вивченням і використанням природних музейних предметів є традиційним. Однак традиційність напрямку як такого не означає, що зберігається і традиційність розробки його аспектів. Так, на сьогодні серед пріоритетних, стратегічних напрямів в соціо-культурній сфері, в якій розвивається і музейна справа, є природоохоронний, або соціологічний напрям. Тому цілком логічним виглядає зв'язок діяльності природничого музею з природоохоронною тематикою. Участь у розробці соціологічних програм необхідно підтримувати оскільки, по-перше, кожна організація повинна сприяти в міру своїх можливостей справі охорони природи, а, по-друге, участь у розробці таких програм є додатковим джерелом фінансово-матеріального забезпечення музею.

Починаючи з 1995 р. в межах соціологічного напрямку досліджень активно розробляється ідея збереження біологічної різноманітності, яка за своїм значенням вийшла на перший план серед біологічних дисциплін. Відбулася заміна концепції охорони генофонда концепцією охорони біорізноманіття [5]. Ця концепція, на відміну від досить абстрактного заклику до збереження навколишнього середовища, достатньо конструктивна і конкретна. Для систематиків, а тим самим для природничого музею, вона приваблива тим, що вся сфера їхньої діяльності це вивчення таксономічної різноманітності в цілому. Тим самим багатогранна діяльність природничого музею стає

органічно сумісно з цією ідеєю – в його фондах накопичуються, в його лабораторіях досліджуються, в його залах експонуються матеріали, що є вихідними для розуміння суті таксономічної різноманітності біоти [4, 21]. При цьому особливо важливо те, що, крім самостійних гербаріїв, музейні природничі колекції є практично єдиною формою науково задокументованого речового підтвердження таксономічної біорізноманітності, які можуть бути піддані критичній ревізії, виходячи із сучасного стану систематики [7].

В червні 1992 р. в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) під егідою ООН була проведена Конференція по навколишньому середовищу і розвитку людства в XXI столітті. На цій конференції прийнята Конвенція про біорізноманіття, яку підписали переважна більшість країн світу, серед яких була і Україна [23].

Дослідження біорізноманіття, поряд із класичною інвентаризацією таксонів, ставить перед науковцями природничого музею і нові задачі, що стосуються її структури, походження, еволюції, функцій і т.п. [5].

Вивчення таксономічного складу сучасного і минулого рослинного і тваринного світу, наукове комплектування та глибоке і всебічне наукове опрацювання фондів музею є передумовою іншого напрямку науково-дослідної роботи – побудови експозиції.

Побудова експозиції є одним з найважливіших і відповідальних в науковому відношенні напрямів науково-дослідної роботи, оскільки саме через експозицію музею, як науково-освітня установа, вирішує свої основні завдання. Стан експозиції та її науково-освітній рівень, як правило, залежать від рівня науково-дослідної роботи музею. В природничій експозиції повинна відображатися як наукова інформація, так і естетичні аспекти природних музейних предметів [25, 26].

Сучасною формою організації процесу побудови експозиції є її проектування. Проектування експозиції становить основний зміст експозиційної роботи музею. Воно складається з кількох етапів. На першому етапі формується наукова концепція експозиції, або її науково обгрунтований цілеспрямований замисел. На другому етапі розробляється розширена тематична структура. На третьому – складається тематико-експозиційний план і спільно з художником та архітектором створюється художній проект експозиції. На заключному етапі проектування музейної експозиції розробляється технічний робочий проект експозиції, наявність якого дозволяє переходити безпосередньо до її монтажу. В процесі побудови експозиції провідним аспектом є створення наукового проекту.

В різних музеях використовуються спільні загальні принципи побудови експозиції, проте це не призводить до їхньої одноманітності. Деякі експозиції або музеї в цілому розкривають певні природничі наукові галузі – геологію, ботаніку, зоологію, палеонтологію тощо. Інші побудовані за систематичним принципом. Часом природу показують комплексно по фізико-географічних регіонах, природних зонах або висотних поясах, окремих ландшафтах, геологічних періодах і т.п. Проте кожен музей буде свою експозицію на підставі справжніх матеріалів, своїх колекцій, а тому експозиції різних музеїв одного профілю завжди своєрідні, відмінні одні від одних.

Сьогодні перед експозиціями природничих музеїв, у зв'язку із розробкою концепції Національної програми збереження біологічної і ландшафтної різноманітності України, постає актуальна задача покращення інформованості населення, глибшого розуміння ролі біорізноманіття в житті людини і країни [5].

В природничих експозиціях застосовується такі основні принципи побудови, як систематичний, ансамблевий і тематичний [15].

В **систематичній експозиції** однорідні музейні предмети представляються у відповідності до систематики конкретної наукової дисципліни. Основу такої експозиції становлять систематичні музейні колекції, а структурною одиницею є систематичний експозиційний ряд [15]. Систематичний принцип, історично притаманний переважній більшості природничих музеїв, одночасно є і найфундаментальнішим, універсальним, найменше підлягає ревізії, а тому забезпечує найбільшу стабільність, спадкоємність і безперервність розвитку музею [4]. Систематична експозиція дає можливість

презентувати науково обгрунтовані угруповання музейних предметів в тих випадках, коли демонструється велика кількість форм без зв'язку з їхнім розповсюдженням чи умовами існування [3].

В **ансамблевій експозиції** на основі певних наукових даних зберігається або відтворюється ансамбль музейних предметів. Структурною одиницею такої експозиції є експозиційний комплекс, в якому відтворюються реальні зв'язки і відношення між предметами. Завдяки цьому кожен предмет демонструється нібито в середовищі свого існування. Типовим прикладом ансамблевої експозиції в природничому музеї є створення біогруп, діорам, окремих ландшафтів, географічних зон та інших складних експонатів.

Тематична експозиція розкриває певну тему, проблему. Її основу становлять музейні предмети різних типів. Структурною одиницею тематичної експозиції, як і попередньої ансамблевої, є експозиційний комплекс. Часто в ній використовуються елементи систематичної і ансамблевої експозиції. Прикладами тематичного принципу побудови експозиції можуть служити медичні музеї, музеї мисливства та ін. Різноманітніше і ширше цей принцип використовується під час створення тематичних виставок, де можуть знайти відображення еволюційно-морфологічний напрям, екологічна проблематика, фондові матеріали (нові надходження за певний період чи з конкретної території, окремі колекції тощо).

Відділи природи красназвичих музеїв, музеї природи заповідників і національних парків користуються переважно ансамблевим принципом побудови експозиції. Потужні науково-природничі музеї, як правило, використовують комплексний підхід із застосуванням усіх трьох основних принципів створення експозиції. При цьому основним стрижнем і фундаментальною основою їхніх експозицій є систематична частина, яка постійно вдосконалюється.

1. Богатырева Н. А. *Натурные материалы в музеях естественного профиля // Жизнь Земли.* – 1983. – Вып. 18. – С. 110-115.
2. Бондар М. М., Мезенцева Г. Г., Славін Л. М. *Нариси музейної справи.* – Київ: Вид-во Київ. ун-ту. – 1959. – 191 с.
3. Галкина П. И., Гарданов В. К., Иваницкий И. П. и др. *Основы советского музееведения.* – М.: Изд-во культурно-просветительной литературы, 1955. – 375 с.
4. *Два века в коллекциях Зоологического музея МГУ / Под ред. О.Л. Россолимо.* – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 264 с.
5. Емельянов И. Г. *Разнообразие и его роль в функциональной устойчивости и эволюции экосистем.* – Киев, 1999. – 168 с.
6. Климишин А. С. *Банк данных флористической информации природоведческого музея // Межресп. школа «Применение персональных компьютеров в биологии: Тез. докл., Львов, 18-22 марта 1991.* – Минск: Экоинфо, 1991. – С. 35-36.
7. Климишин О. С. *Музейні природничі колекції як засіб наукового документування біорізноманітності // Наук. зап. Держ. природозн. музею НАН України.* – Львів, 1998. – Т. 14. – С. 3-5.
8. Кондратов А. В., Герасимов В. П. *Научно-исследовательская работа отделов природы краеведческих музеев.* – М., 1966. – С. 18-24.
9. Мезенцева Г. Г. *Музезнавство (На матеріалах музеїв Української РСР): Курс лекцій.* – Київ: Вища школа. – 1980. – 120 с.
10. Мейен С. В. *Кунсткамера для любознательных или инструмент современной науки // Природа.* – 1973. – №12. – С. 70-73.
11. Молодчиков А. И. *Естественно-научные музеи // Сов. музей.* – 1932. – №6. – С. 7-24.
12. *Основные положения о научно-исследовательской, собирательской, экспозиционной и массовой культурно-просветительной работы краеведческих музеев.* – М.: Госкультпросветиздат. – 1950. – 36 с.
13. Павлова Н. Р. *Актуальные проблемы деятельности естественно-научных музеев // Тр. НИИК.* – 1984. – Вып. 128. – С. 5-17.
14. Пидопличко И. Г. *Зачем нужны научные коллекции и музеи ? // Природа.* – 1973. – №9. – С. 10-17.

15. Пищулин Ю. П. и др. Музейные термины // Терминологические проблемы музееведения. – М., 1986. – С. 36-135.
16. Свенціцький Іларіон. Про музеї та музейництво. – Львів, 1920. – 80 с.
17. Силянська – Новикова Т. Основи на музейзнанието. – София, 1972. – 158 с.
18. Тверская Д. И. Музей как научно-исследовательское учреждение // Муз. дело в СССР. – 1974. – Вып. 7. – С. 5-17.
19. Тверская Д. И. Основные направления, виды и особенности научно-исследовательской работы в музеях // Муз. дело в СССР. – 1977. – №11. – С. 9-16.
20. Фармаковский М. В. Консервация и реставрация музейных коллекций. – М., 1947. – 144 с.
21. Чорнобай Ю. М. Підтримка біорізноманіття Карпат засобами природничо-музейної інформатики // "Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат (Мат. міжнар. конф., Рахів, 25-27 вересня 1997 р.)". – Рахів, 1997. – С. 356-358.
22. Чорнобай Ю. М. Природознавство і регіональний природничо-інформаційний простір // Наук. зап. Держ. природозн. музею НАН України. – Львів, 1998. – Т. 14. – С. 6-15.
23. Шеляг-Сосонко Ю. Р., Емельянов И. Г. Экологические аспекты концепции биоразнообразия // Экология та ноосферология. – 1997. – Т. 3, №1-2. – С. 131-140.
24. Pawłowski J. Szkic dziejów muzealnictwa przyrodniczego w Polsce. – Kraków: Polska Fundacja Ochrony Przyrody "Pro Natura". – 1998. – 91 s.
25. Świecimski J. Muzea i wystawy muzealne. Tom II. Zarys typologii porównawczej i historycznej. Wyd. Tasso. – Kraków, 1995. – 89 s.
26. Świecimski J. Szkic dziejów muzealnictwa przyrodniczego w Polsce. Zeszyt 2. Czynniki estetyczny w wystawach przyrodniczych. – Kraków: Polska Fundacja Ochrony Przyrody "Pro Natura". – 1998. – 77 s.

Державний природознавчий музей НАН України, Львів